

Fakulta restaurování v proudu času a víru událostí: Vývoj, kontext, idea

Jiří Kaše

Fakulta restaurování Univerzity Pardubice, Litomyšl
Faculty of Restoration – University of Pardubice, Litomyšl
jiri.kase@upce.cz

Abstract

The Faculty of Restoration in the Course of Time and in the Whirl of Events. Evolution, Context, Idea

The main phases and circumstances of the life of the Faculty since its foundation up to present, thus the development since the further education study programme to the faculty within a university, is mentioned and evaluated. The ideological bases resulting in its foundation are outlined in the context of history of restoration in the Czech lands and in European countries. The specific way of the development of the Faculty is remembered as it is derived from the concept of the Czech School of Restoration, even if revising it in some points. The development of new fields of study, which had not been included in the University study programmes in the Czech Republic before the Faculty was established, is described, namely Restoration and Conservation of Paper, Bookbinding and Documents and Restoration of Artworks on Paper.

Klíčová slova: restaurování, konzervace, vzdělávání, mezioborovost

Keywords: restoration, conservation, education, interdisciplinarity

Úvod

Na počátku 90. let se, mimo jiné také v souvislosti s počínajícími pracemi na záchraně Portmanova domu v Litomyšli a nástěnných maleb Josefa Váchala v jeho interiérech, začal kolem nakladatelství Paseka formovat silný okruh umělců, literátů, historiků a novinářů, který se postupně stal jedním z nejvýraznějších fenoménů české kultury posledního desetiletí minulého století. Je dobré připomenout, že součástí právě tohoto dělného kulturního kvasu, který se ovšem dosud nedočkal shrnutí a zhodnocení, byl vznik restaurátorské školy v Litomyšli.

Obr. 1 Zakladatelská generace restaurátorské školy před litomyšlským Portmoneem. Nahoře zleva Ladislav Horáček, Luboš Švebelka, dole zleva Jiří Látal, Jaroslav Horálek a Jan Turský. (Reprofoto z KAŠE, Jiří; KRUIS, Ivan. Portmoneum: Museum Josefa Váchala v Litomyšli. 52 s. Praha - Litomyšl: Paseka 1994. ISBN 80-7185-092-6.)

V roce dvacátého výročí jejího založení si tedy připomeňme alespoň několik základních etap vývoje této školy. Myšlenka založení mezioborově pojatého učiliště vznikla při diskusích skupiny odborníků v oboru restaurování, konzervace památek, a památkové péče, kteří počátkem devadesátých let pracovali na restaurování Váchalových nástěnných maleb v domě tiskaře a vydavatele bibliofilů Josefa Portmana. Požárem poničený dům v roce 1991 zakoupil nakladatel Ladislav Horáček od Národní galerie v Praze, která neměla prostředky na jeho záchranu. Z tehdejších neformálních diskusí o restaurování v kontextu nové společenské situace vyplynulo, že bude třeba řešit problém vzrůstající poptávky po odbornících v různých oborech restaurování, ale také obecně v péči o památky, a nově se do tohoto kontextu začaly vtírat také myšlenky o nutnosti péče o archivní a knihovní fondy.

Podobné úvahy se věru neodehrávaly v akademickém prostředí, protože zde ještě žádné nebylo. Aspektem, který hrál stále větší roli, však byla skutečnost, že všichni zúčastnění pocíťovali limity jednostranného výkladu, že restaurování je pouze jedním z čistě uměleckých oborů, tak jak se v naší zemi vlivem různých okolností vyvinul v průběhu padesátých, až osmdesátých let 20. století. Vnímali absenci mezioborového pojetí této odborné profese, analogicky s tím, jak se v různých vědních oborech, včetně historiografie a dějepisu umění stále jasněji ukazovalo, že bez úzké a vzájemně chápající spolupráce to dál nepůjde. Šlo tedy o úvahy, které by zaplnily pocíťovanou teoretickou mezeru v chápání kontextu, poslání a úkolů restaurování a konzervace hmotných dokladů kultury minulosti.

O tom, že má být škola založena v Litomyšli, nebylo vzhledem k tradicím i nenápadnému, ale stabilnímu kulturnímu pathosu tohoto města, jeho krásné architektuře, množství cenných památek a staleté tradici kvalitního školství pochyb. Jejím vzniku nesmírně, respektive osudově, napomohla osvícená a velkorysá podpora – a odvaha – tehdejšího vedení města, v čele se starostou Ing. Miroslavem Brýdlem, které pro začátek nabídlo tak zvaný panský dům, tedy dnešní sídlo fakulty, za symbolický obolus ročního nájmu skupině lidí, z nichž ani jeden nepocházel z Litomyšle.

Ohlédnutí

Tak mohla být v roce 1993 založena Škola restaurování a konzervačních technik v Litomyšli jako pomaturitní tříleté studium. Jejím zřizovatelem byla Nadace Paseka, založená výše zmíněným nakladatelem Ladislavem Horáčkem. První přijímací pohovory se konaly v září, výuka tedy byla

Obr. 2 Prostory školy před stavbou ateliérů v roce 1993. (Foto Aleš Ogoun)

zahájena v akademickém roce 1993–1994, za materiálních a organizačních okolností v současnosti těžko představitelných, protože ani panský dům ještě nebyl vyklizen.

Byla to především práce zakladatelská, která byla zdrojem všech radostí i velkého trápení. A nelze dnes dost poděkovat všem kolegům, kteří se na této práci podíleli. Neměli prakticky nic, kromě dnes trochu nepochopitelné odvahy se do toho pustit. Jeden nedocenitelný poklad tu ovšem byl: hrstka statečných a talentovaných mladých lidí – přijatých studentů –, kteří byli ochotni s námi do toho jít a ještě si za to platit. Snášeli všechna nepohodlí prvních měsíců a let výuky ve vypůjčených prostorách, bez dostatku pracovních a studijních pomůcek. Trpělivě přijímali i skutečnost, že si zakladatelská generace pedagogů na nich jaksi zkusí rozsah a obsah studijního plánu, ale také své schopnosti vyučovat; vždyť kariérním pedagogem tehdy nebyl nikdo.

Již od roku 1993 byly frekventovány studijní obory Restaurování a konzervace kamene a souvisejících materiálů a Restaurování a konzervace nástěnné malby a sgrafita. V roce 1994 pak byl otevřen obor Restaurování a konzervace papíru, knižní vazby a dokumentů. Po vzniku legislativních předpokladů byl ústav v roce 1996, tedy po třech letech zkušeností a již se čtyřmi obory, zařazen do sítě vyšších odborných škol. Jako Vyšší odborná škola restaurování a konzervačních technik získal na podzim téhož roku právní subjektivitu v podobě obecně prospěšné společnosti (o.p.s.) vedené správní radou, jíž zaštit'ovala Nadace Paseka. Studium bylo prodlouženo na tři a půl roku, absolventi získávali právo používat za jménem titul DiS. – diplomovaný specialista. Plnění studijního plánu se dařilo, ke konci tohoto období však škola prošla vážnými finančními problémy, které hrozily způsobit její zánik, i to se však podařilo překonat.

V roce 2000 byl škole na základě zpracované žádosti Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR udělen státní souhlas ke zřízení vysoké školy, která nesla název Institut restaurování a konzervačních technik Litomyšl o.p.s. V akademickém roce 2000–2001 byla zahájena výuka v bakalářském studijním programu tří výše zmíněných oborů. V roce 2003 pak byla také zahájena výuka v nově akreditovaném studijním oboru Restaurování a konzervace uměleckých děl na papíru a souvisejících materiálech. Po obdržení státního souhlasu se zřízením vysoké školy a příslušné akreditace studijního programu dospěla správní rada obecně prospěšné společnosti k názoru, že je nad její organizační, personální a finanční síly provozovat po několik let, než dostudují studenti Vyšší odborné školy, dvě samostatné instituce (tedy ještě vysokou školu), a protože studijní plány v podstatě vycházely ze stejného schématu a rozsahu, přičemž zde byla také výrazná kontinuita personálního zabezpečení, bylo rozhodnuto vytvořit všechny dostupné předpoklady pro přechod studentů VOŠ na nově vzniklou vysokou školu. Řešení vycházelo z platného Studijního a zkušebního řádu IRKT. Své připomínky, doporučení a podmínky k tomuto kroku poskytla i Akreditační komise ČR a ty byly do důsledku splněny.

V roce 2005 se Institut restaurování a konzervačních technik, o. p. s. připojil k Univerzitě Pardubice jako Fakulta restaurování, tehdy jako její pátá fakulta. Škola je dnes jednou z mála univerzitních fakult v České republice, která zabezpečuje výchovu vysokoškolsky vzdělaných restaurátorů. Studium je čtyřleté, absolventi získávají právo používat před jménem titul BcA.

V roce 2007 Fakulta restaurování získala akreditaci navazujícího magisterského studijního programu, který byl zahájen v akademickém roce 2008–2009 ve dvou oborech: Restaurování a konzervace nástěnné malby, sochařských děl a povrchů architektury a Restaurování a konzervace děl písemné kultury. Studium je dvouleté, absolventi získávají právo používat před jménem titul MgA. Absolvování celého studijního programu tedy trvá šest let. Tolik alespoň stručně vytyčené základní úhelné kameny vývoje. Kolik je za touto jednoduchou osnovou radosti, trápení, stresů, hořkosti i radosti, ponecháme na fantazii laskavého čtenáře.

Kontext

Alespoň v několika bodech si připomeňme, do jakého prostoru duchovních tradic náš ústav při svém vzniku vstupoval. Omezíme-li se jenom na situaci střední Evropy, musíme konstatovat, že jednotlivé země vycházely z různých situací, různého kontextu, přestože jinak mají mnoho společného. Alespoň náznakem připomeňme Polsko a Německo, tedy země, jejichž památky byly masívně zničeny na konci druhé světové války. Mimochodem, například ze zkušeností s obnovou Varšavy vidíme, jaký obrovský význam má důkladná a prozíravě uložená dokumentace památek, jak nesmírné duchovní bohatství představuje. Německo bylo většinou rozbité podobně, odborné kruhy těchto zemí tedy stály před úplně jinými problémy než obor ochrany kulturního dědictví v našich zemích. U nás, vezmeme-li Prahu, to byl arkýř a novogotická budova Staroměstské radnice, věže emauzského kostela a několik domů. Již tento rozdíl sám o sobě představoval naprosto rozdílná východiska společenské psychologie. Zatímco polská společnost přijala konsensus znovuvýstavby zničených měst a chápala to jako otázku národní prestiže i s tím, že nemůže jít o zachování materiální podstaty zničených památek, ale o memoriál, jakousi paměť tvarů, prostorových i urbanistických vztahů, naše památková péče si může dovolit komfort řešit – a nevyřešit – jediný takto zasažený prostor, tedy místo po zmíněné části Staroměstské radnice ještě dnes, po mnoha soutěžích. To nemyslíme jako kritiku, ale jako příklad různých východisek, která se nemohou neprojevit na teoretické bázi oboru.

To ovšem neznamená, že Česká republika palčivé problémy se svým fondem kulturního dědictví nemá. Stav některých stavebních památek a jejich vybavení je i dnes neradostný; nejčastěji v důsledku uzavření klášterů, vyvlastnění zámků a dalších památek v době po komunistickém převratu, kdy se z těchto mnohdy několik staletí starých objektů stávala vojenská kasárna, státní statky, a když to dobře dopadlo, psychiatrické léčebny nebo školní internáty.

Další oblastí nedokončeného scelování ran jsou oblasti pohraničí, z hlediska památkového fondu poznamenané vysídlením německého obyvatelstva po druhé světové válce. Památková péče si dlouho nevěděla rady s přístupem k drobným památkám ve vysídlených oblastech, ani ideově, ani dokumentačně, natož pak kapacitně. Jako by to nestačilo, značná část hranic navíc tvořila tak zvanou „železnou oponu“ a pro očekávaný válečný konflikt mezi „východem“ a „západem“ nebylo v zájmu tehdejšího státu znovuosídlení těchto oblastí, ani zachování tamních staveb, natož pak péče o ně; v případě církevních staveb se pak přidávala i zjevná rozkoš ideologů tyto stavby ničit.

V zemi chudé na nerostné bohatství byla mimo jiné výjimkou také Mostecká hnědouhelná pánev v severních Čechách s obrovskými zásobami hnědého uhlí, jehož ložiska se bohužel nacházela těsně pod povrchem a nasnadě byla povrchová plošná těžba, jejíž důsledky jsou z pohledu našeho tématu těžko popsitelné. Mimo mnoha dalších sídel s jejich památkami to znamenalo i zánik jednoho z nejkrásnějších gotických měst v zemích Koruny české, Mostu. Části vybavení zaniklých staveb v této oblasti, i sakrálních, však přece byly zachovány, včetně transferovaných, převážně barokních nástěnných maleb, které dosud čekají v depozitářích na nové využití. S trochou ironie se tedy dá říci, že pro nás je otázka, zda je transfer nástěnné malby teoreticky přijatelný, skutečně velmi akademická, neboť zde vidíme, že zelený je strom života a šedivá je každá teorie.

Dalším problémem, který je v této chvíli na místě připomenout, je situace v oblasti knižní kultury a osudů historických knihoven. První velké ztráty přišly již na počátku 15. století za husitských bouří. Přesné informace nám v podstatě chybí, ale ničení kulturních statků včetně klášterních knihoven bylo rozsáhlé. Další smutnou kapitolou v dějinách postupného drancování

českých zemí a výraznou ztrátou pro české kulturní dědictví bylo rozchvácení rožmberské knihovny. Tato mimořádně kvalitní a rozsáhlá bibliotéka, budovaná již od 14. století, si nezadala s knihovnami středoevropských vládařů. Ferdinand III. po nástupu na trůn roku 1637 nařídil spojit po vymření rodu Rožmberků zkonfiskovanou knihovnu s pražskými císařskými sbírkami a knihovnou.

O knihovnu měla zájem uměnímilovná a poněkud svérázná královna Kristýna, která o ní byla zřejmě velmi dobře informována. A tak Švédové po dobytí Hradčan odvezli vedle knih z císařské knihovny i fond rožmberský. Knihy byly uloženy do beden a těsně před uzavřením Vestfálského míru poslány po Labi do pevnosti Dömitz na hranicích Meklenburska, přičemž po cestě se ztrácely další exempláře, které dnes nalézáme v knihovnách po celém Německu. Do Stockholmu dorazila většina z nich v červnu 1649 i s katalogem, který vytvořil Václav Březan. Fond byl potom rozdáván, částečně švédským školám nebo i soukromým osobám, část si Kristina odvezla do Říma, kde je čekal rozmanitý osud, a část tohoto vzácného fondu později shořela.

Velkou turbulenci a také bolestné ztráty utrpěly knižní sbírky v době církevních reforem Josefa II. v osmdesátých letech 18. století. Fondy mnoha klášterních knihoven zanikly, byly rozchváceny, v lepším případě byly dováženy do pražského Klementina z různých míst, kde byly kláštery rušeny, celé vozy knih, jež jsou dnes součástí fondů Národní knihovny ČR.

Další citelné, dá se říci tragické, byly ztráty knihovních fondů v padesátých letech 20. století, především v souvislosti s uzavřením klášterů a znárodněním zámeckých komplexů. I přes všechny ztráty je však fond historických tisků pozoruhodný. Problémem je, že důsledkem dlouhé absence výuky oboru restaurování a konzervace papíru a knižní vazby na vysokoškolské úrovni narůstá i kvantitativní dluh stavu knihovního fondu v zemi.

Tím radostnější, ale obecně také důležitější, je skutečnost, že naše fakulta má jedinečnou příležitost k uspořádání a odbornému využívání šťastně a v úplnosti dochované piaristické knihovny v Litomyšli pro potřeby fakulty i odborné veřejnosti. Obsahuje 9 100 svazků literatury související s předměty, které se vyučovaly ve školách vedených Řádem zbožných škol – piaristy. Především má sloužit pro plnění studijních plánů oborů Restaurování a konzervace papíru, knižní vazby a dokumentů, Restaurování a konzervace uměleckých děl na papíru a Restaurování a konzervace děl písemné kultury, ale její bohatý historický fond, například umělecko-topografický, bude sloužit i ostatním studentům, akademickým pracovníkům a badatelům z řad veřejnosti. Půjde-li vše dobře, knihovna bude v blízké budoucnosti instalována v prostoru nově revitalizované budovy piaristické koleje. Její instalace, uspořádání, vědecká katalogizace a restaurátorská péče o knihovnu a její fond bude dalším závažným a náročným úkolem Fakulty restaurování. Piaristická knihovna se tak co do místa i funkce v piaristické koleji vrátí do doby své největší slávy.

Ideová východiska

Pokusme se formulovat ideová východiska studijního programu naší fakulty. Jak bylo výše naznačeno, již na počátku právě uplynulého dvacetiletého období byly položeny a postupně rozpracovány základy myšlenky, že nový vzdělávací ústav musí být postaven na principech výrazně mezioborových, protože v tom byla (a dodnes je) spatřována cesta budoucnosti oboru.

Byla deklarována snaha o důslednou výchovu studentů k týmové spolupráci restaurátorů a pokoře vůči restaurovanému dílu. I k tomu, které není špičkovým uměleckým výkonem, je však dokladem kultury své doby, především v měšťanském a venkovském prostředí, a z tohoto pohledu nese stejné množství informací o minulosti jako špičkové umělecké výkony, pouze v jině

strukturu. Předmětem zájmu je tedy výtvarná kultura v nejširším slova smyslu, ne pouze vrcholné výkony výtvarného umění. Mimořádně přesvědčivým důkazem o správnosti tohoto přístupu je struktura úkolů oboru *Restaurování uměleckých děl na papíru*. V názvu je obsažena původní představa o budoucí struktuře úkolů, čas však ukázal, že takovou péčí vyžadují i neobyčejně rozsáhlé soubory například důlních map, architektonických návrhů a dalších technických plánů, které jsou z hlediska použitého postupu restaurování stejným problémem jako čistě umělecká díla. Toto poznání posunulo zmíněný obor do velmi perspektivních pozic.

S předchozím souvisí důraz na terénní restaurování, na dokumentaci architektury a jejího vybavení a na drobná, i pololidová sochařsko-kamenická díla, která jsou nedílnou součástí kultury národa, a to nejen jeho elit, ale také nejširších vrstev obyvatel venkova a malých měst. Studenti v rámci seminářů například vyhledávají sochy, kříže či kapličky pomocí historických a současných map, pořizují základní měřičskou a fotografickou dokumentaci či nákresy a sledují také poškození použitých materiálů a širší kulturně-historické a umělecko-historické vazby. Proto je také i v oboru *Restaurování a konzervace papíru a knih* věnována patřičná pozornost metodám průzkumu klimatických podmínek a technického stavu knihovních fondů a knihovního mobiliáře.

Restaurování a konzervace uměleckých děl a jiných hmotných dokladů lidské kultury je mezioborovým, a proto nesmírně složitým procesem. Vývoj tohoto oboru provázají nejen problémy technického rázu, ale mnohdy i komplikace morální a filozofické povahy i otázky mezilidských vztahů. Profesní skupiny, které se tu setkávají, vycházejí z různých odborných a vzdělanostních prostředí lišících se nejen způsobem myšlení, ale i profesním chováním a do jisté míry i stupnicí hodnot. Důsledkem bývá nejasnost základních východisek a cílů, podcenění osudové nutnosti vzájemné komunikace a absence vědomí, že různé profese spojuje jeden společný cíl. Má-li se restaurování rozvíjet na skutečně racionálních základech, je nutná co nejužší spolupráce restaurátorů a konzervátorů, přírodovědců, historiků a dalších odborníků. Tyto profese vstupují do procesu restaurování z různých východisek, používají různé pracovní postupy a mají také různé odborné a vědecké výstupy z této činnosti. Proto je nesmírně důležité, aby se naučili navzájem si klást srozumitelné, jasně formulované otázky a také na ně srozumitelně odpovídat.

Důležitou metodologickou premisou je přesvědčení, že jedním ze základních úkolů památkové péče, muzejnictví, knihovnictví a archivní služby je vytvoření systému prevence, jenž by nutnost restaurátorského či konzervačního zásahu, který je v podstatě extrémním případem ochrany nebo záchrany, omezil na minimum. Je totiž vždy specifickou formou interpretace. Jeho nástrojem je fyzický zásah a důsledkem může být porušení hmotné struktury či vytvoření významových či tvarových nepřesností a v tom případě dochází k desinterpretaci díla. Dotýká se dále vypovídací hodnoty originálu a může omezit nebo znehodnotit jeho perspektivní využití jako zdroje vědeckých a estetických informací.

Důležitým aspektem procesu restaurování tedy je dokumentace. Ta z podstaty věci slouží jako zdroj informací pro budoucí nakládání s restaurovaným dílem, ale často je také významným pramenem nových údajů pro umělecko-historickou či jinou interpretaci restaurovaného předmětu. Již jeho samotné rozebrání či přemístění znamená téměř vždy přímý zánik jeho dosavadní integrity, a tedy i zkázu velkého množství potenciálních poznatků pro budoucnost. Mnohé informace se stanou zjištěnými nebo použitelnými teprve s příštím rozvojem vědeckého poznání. Proto musí být jednou z výstupních hodnot restaurátorského nebo konzervačního zásahu kvalitní dokumentace, jež zahrnuje také formulace nových zjištění historické či umělecko-historické povahy a příslušné přírodovědné analýzy, které slouží jednak ke stanovení optimálního

pracovního postupu, ale také k získání nových informací pro rozvoj obecného poznání. Je tedy třeba se bránit tendenci chápat restaurátorský průzkum poněkud jednostranně pouze jako doklad o akci, který vyhovuje zákonu o památkách. Navíc je třeba apelovat i na důkladnost dokumentačních informací před započítím zásahu. Zjištění, která se v dané chvíli mohou jevit jako nepodstatná, mohou mít v budoucnu značný význam, a proto je etickým imperativem je zaznamenat. Případů, kdy nám tyto informace chybí, je více. Připomenu pouze krucíální problém interpretace barokního sochařství bez informací o jejich původní povrchové úpravě, kdy smutně čteme věty restaurátorů z první poloviny 20. století, že odstranili „nevhodnou barevnost“, aniž by se slovem zmínili, jakou.

Závěrem

V našem duchovním okruhu je pocíťována potřeba interdisciplinarity nejen mezi restaurováním, přírodními vědami a humanitními vědami, ale také v rámci jednotlivých oborů restaurování, protože se stále naléhavěji ukazuje, že metodologické problémy a přístupy k jejich řešení jsou shodné nebo přinejmenším obdobné, liší se pouze pracovní postupy. Problémy spojené s doplněním knižní vazby, chybějící ruky u sochy či části nástěnné malby jsou z přísně metodologického hlediska téměř identické. Závěrem je třeba si přiznat, že deklarovat a pochopit mezioborovost je snadnější, než ji realizovat. Je třeba apelovat na usilovnou snahu vyvážit a neustále dovažovat křehkou hranici v péči o duchovní podstatu a materiální realitu díla. Je i do budoucna správné, že u nás studenti bez výtvarného talentu studovat nemohou, že jdeme cestou vyvážení výtvarných dovedností a odborných vědomostí. Pevně věřím, že mezioborovost proklamovaná naší fakultou není žádné prázdné heslo, kterým se mává, jenom aby řeč nestála. Na otázku kdy a za jakých podmínek dojdeme k výše zmíněné vyvážené dokonalosti, odpovídám: nikdy, ale je třeba se o to neustále pokoušet.